

Kuoleman ja elämän tuoksut – hautausmaa hajuympäristönä

Virpi Kaukio

Saattue vaeltaa rinteeseen avonaisen haudan äärelle. Talvisessa pakkassäässä lumen keskelle avattu maa pikemminkin hohkaa kuin varsinaisesti tuoksuu hiekan ja mullan sekoitukselle. Kylmästä ilmasta ja itkusta turta hajuaisti herää, kun hautaa peittävälle kuvulle lasketaan kukkalaitteita. Nenän tavoittaa pakkasessa paleltuvien kukkien tuoksu. Kevyt kukkainen aromi alkaa muuttua raskaan makeaksi ja kitkeräksi. Kukka tekee kuolemaa.

Muunlaista kuoleman hajua hautajaisista ei löydy. Ei sitä diamiinibutaanin hajua, jota kalman hajuksi kutsutaan ja jota etsijäkoirat voidaan kouluttaa ilmaisemaan. Havut, erityisesti kuusen, edelleen kuuluvat haudoille, vaikka niiden mätänemistä peittävää hajua ei enää tarvittaisi. Kuolema on hajuna hautausmaalla läsnä symbolisissa merkityksissä ja assosiaatioissa. Toisaalta hautausmaiden hajuympäristössä on paljon elämää. Viheralueena hautausmaa on monimuotoinen ja täynnä tuoksujä ja hajuja, jotka syntyvät elävistä ja muuttuvista lähteistä. Hautausmailla kuoleman ja elämän tuoksut kietoutuvat yhteen.

Tarkastelen tässä esseessäni hautausmaita hajuaistin kautta. Hajuaisti avaa ympäristöistä merkityksiä, jotka usein jäävät piiloon länsimaisen kulttuurin näköaistikeskeisyyden vuoksi. Hautausmainen aineellinen ympäristö antaa hajuaistin havainnoille lähteet. Ympäristön hajun tai tuoksun tuntee, kun sisäänhengitys tuo sen nenään. Haistettaessa hajumolekyylin kemiallinen informaatio muuttuu sähköiseksi ja etenee hermosoluja pitkin hajukäähin kautta aivokuorelle. Aivojen limbisen järjestelmän kautta hajut ja

tuoksut ovat läheisessä yhteydessä tunteisiin sekä muistiin. (Ks. esim. Tuominen 2012, 12–16.) Hajut eivät kuitenkaan ole vain aistimuksia, vaan niihin liittyy tulkinta, jokin aistimuksen ylittävä merkityssisältö. Näihin hajujen ja tuoksujen merkityksiin kohdistuu tarkasteluni hautausmaan erityisessä ympäristössä. Tutkimisentapaani voi kutsua deskriptiiviseksi ympäristöestetiikaksi, jossa omakohtaiset ympäristökokemukset ja niiden analysointi yhdistyvät tieteellisiin ja taiteellisiin lähdeaineistoihin. Pohdin, millaiset ajatukset ja tulkinnat muovaavat hautausmaiden haju- ja tuoksu-ympäristön kokemusta. Teen ekskursioiden paikan päälle eräälle hautausmaalle, Savonlinnan Talvisaloon, missä toiset odotukset vahvistuvat ja toiset kumoutuvat. Pohdin myös sitä, mitä hajuaistin todistus kertoo suhteestamme kuolemaan tuolla maallisella loppusijoituspaikallamme.

Kuva 1. Viimeinen leposija kuin seinän viereen sijattu vuode. Kuva: Virpi Kaukio.

Hautausmaa hybridiympäristönä

Hautausmaa voi olla vihreä keidas liikenteen ja rakennusten keskellä. Tai se voi olla omanlaisensa ihmisen muokkaama ja säätelemä saareke luonnon keskellä. Ympäristötyypiltään se on luonnon ja kulttuurin yhdistelmä, hybridi, jossa luonnollinen ja tehty limittyvät. Hautausmaat kuitenkin eroavat monin tavoin muista hoidetuista

viheralueista, puistoista ja puutarhoista. Hautausmaat ovat käsitteellisesti ympäristöinä erityislaatuisia paikkoja, oman erityisen tarkoituksensa läpäisemiä. Puutarhakirjallisuus ei hautausmaita juuri käsittele, ei liioin puutarhaestetiikka. Niiden sijaan ohjeita hautausmaaympäristön hoitoon löytyy suntion ammattikäsikirjasta (mm. Salminen 2014.) Ohjeita leimaavat käytännöllisyys sekä osin julkilausumattomat piiloestetiikan oletukset siitä, mikä on hautausmaalle sopivaa.

Hautausmaat eivät aina ole olleet nykyisenlaisia hoidettuja paikkoja. Kirkkomaan hoito yleistyi vasta 1800-luvun lopulla. Keski- ja Pohjois-Suomessa istutukset olivat harvinaisia pitkälle 1900-luvulle asti, ja paikoin vasta 1940-luvun sankarihaudoista käynnistyi suunnitelmallinen hoito. (Gardberg 2003, 81–82.) Nykypäivänä hautausmaat ovat toisaalta alkaneet muistuttaa yhä enemmän ulkoilu- ja nähtävyysskäyttönsä puolesta muita viheralueita. Eri kulttuurien ja uskontojen hautausmaat voivat olla hyvin erilaisia. Tässä esseessä liikutaan kuitenkin perinteisellä evankelisluterilaisella hautausmaalla, jonka kaltaisia hautausmaiden enemmistö Suomessa on.

Raja hautausmaan ja sitä ympäröivän ympäristön välillä on selkeä. Käytännössäkkin rajaa merkitsee yleensä muuri tai aita. Vaikkakin ”vankiloiden muureihin nähden kalmistojen muurit ovat turhia”, kuten Esa Kero toteaa hienossa ajatelmakirjassaan *Hautausmaa* (Kero 2001, 42). Hautausmaalta kukaan ei enää karkaa. Ylipäättään hautausmaan rajan sisäpuolelle, siunattuun maahan, pääseminen on ollut tärkeämpää. Hautausmaiden käyttötarkoitus vainajien viimeisenä leposijana ja muistamisen paikkana irrottaa ne arkisesta elämän piiristä ilman uskonnollista rajanvetoakin. Suomessa 95 prosenttia vainajista siunataan haudaan kirkollisesti, kuuluivat he kirkkoon tai eivät (ks. MTV3–STT 2007). Hautausmaat ovat kuitenkin enemmän jäljelle jääneitä eläviä varten kuin vainajille.

Varhaisina kesäaamuina, kun kausityöläisen vuoro hautausmaalla alkaa, vastassa on usein kasteen raikas vihreä tuoksu. Joskus kuitenkin saattaa kohdata kummallisemman tilanteen. Ensin näyttää siltä kuin hautakivien välistä nousisi savua. Ilmassa ei kuitenkaan haise savu. Haisee kuiva hiekka ja alkaa yskittää. Kivien välistä näkyy kuinka jänis

piehtaroi ja puhdistaa turkkiaan haudalle haravoidussa hiekassa. Tätäkin hautausmaan kaupunkiluonnon hybridiin olemukseen kuuluu: lajityypillisesti käyttäytyvä eläin rikkoo tahattoman koomisesti seesteistä tunnelmaa. Ei kai tuo tietämätön riko jopa hautarauhaa turmellen tai häpäisten hautaa tai kuolleen muistomerkkiä?

Enää ei taikauskaisesti pelätä, että kuolleet karkaisivat hautausmaalta sekoittamaan elävien elämää vaan päinvastoin. Istutuksia tuhoavia metsäneläimiä on häätelty hautausmailta, eräällä jopa metsästetty poikkeusluvalla (Keski-Korpela 2017). Jänikset eivät portinpielen kieltotauluista välitä. Mutta koirat, monen vainajan läheiset perheenjäsenet, pidetään kielloin poissa hautausmailta. Entä oravat, linnut, maan matokset? Jänisten, citykanien ja valkoposkihanhien ynnä muiden villien luontokappaleiden kohdalla on käynyt ilmi, että nykyihmisten luonnonsietokyky on melko heikko. Nykyisen hautausmaiden järjestyksenpitokulttuurin näkökulmasta tuntuu liki uskomattomalta, että alun perin kirkkomaita ei olisikaan aidattu vihityn maan erottamiseksi ympäristöstä, vaan siksi että kirkkomailta laiduntavat kotieläimet pysyisivät muurin sisäpuolella. Laidunmaakäyttö kuului lukkarin luontaisetiihin vastapalvelukseksi siisteydenpidosta vielä 1900-luvun alkupuolella. (Ks. Gardberg 2003, 81.) Sen ajan hautausmaan haju ympäristön on täytynyt olla jotain aivan muuta kuin nykyisin.

Haju on kulttuurinen ja yksilöllinen aisti

Historiallisessa antropologiassa entisaikojen hajumaailmoja on rekonstruoitu hyödyntämällä hajujen yhteyttä aineellisiin lähteisiinsä. Vaikka historiankirjoissa hajuja on kuvailtu harvoin, niitä on pystytty kuvittelemaan kuvattujen ja tunnettujen materiaalien kautta. (Löfström 2000, 16.) Sillä tavoin myös vanhan kalmiston hajun saisi toistettua. Rekonstruktiota hankalampi on kuitenkin tavoittaa sitä, millaisia merkityksiä hajuille ja tuoksuille on annettu. Hajut eivät ole historiattomia, kuten eivät muutkaan aistikokemukset. Merkitykset ovat muuttuneet ajan saatossa. Kulttuuriset ja sosiaaliset

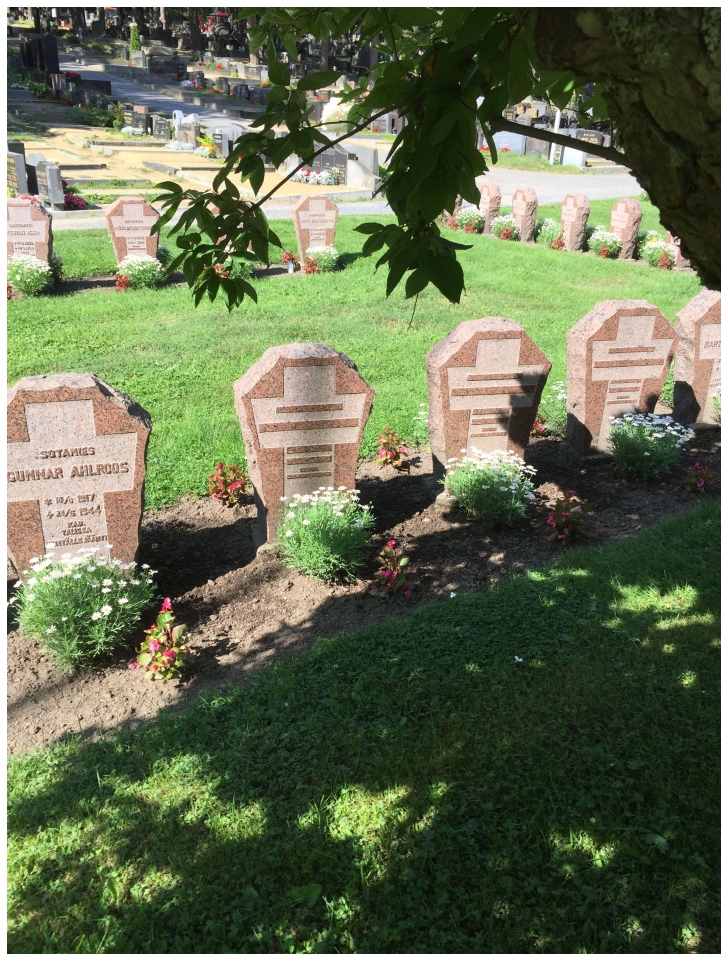
tekijät säätelevät niitä. Ympäristötuoksun osalta merkitysmuutoksen esimerkiksi käy leikattu ruoho. Erään tutkimuksen mukaan amerikkalaisille ennen 60-lukua syntyneille esikaupunki-idyllissä eläneille leikatun ruohon tuoksu toi mieleen onnellisen lapsuuden, mutta myöhemmin syntyneet tulkitsivat tuoksun kielteisemmin. He eivät pitäneet tuoksusta, koska se toi mieleen epämurkavan velvollisuuden leikata ruoho (Hirsch 2006, 187–189).

Myös pihlaja, hautausmailla runsaasti käytetty ja nykyisinkin kasvitieteilijöiden suosittelu (ks. Meritähti 2018) kotimainen puulaji, on kokenut tuoksujen osalta erikoisen merkityksen muutoksen. Hajujen symbolisia merkityksiä voi lukea useammin kaunokirjallisuudesta kuin historiankirjoista. Niin myös pihlaja on innoittanut kirjailijoita. Puutarhahistorioitsija Eeva Ruoff kertoo esimerkiksi Sakari Topeliuksen, Katri Valan ja Lucina Hagmanin kirjoittaneen pihlajan tuoksusta hyvänä, jopa runollisena tuoksuna. Myöhemmin pihlajan tuoksu koki kuitenkin arvonalennuksen. Sitä alettiin pitää maalaisena ja hienostumattomana (Ruoff 2003, 74). Tuoksu ei siten muuttunut, mutta sen merkitys muuttui. Minun on kuitenkin vaikea ymmärtää, kuinka pihlajan tuoksua (hajua) alun perinkään on voitu ylistää. Kukkiva pihlaja on toki kaunis. Se on arvostettu, ”pyhä puu”, jonka on uskottu suojelevan kotia ja karjaa. Mutta tuulen alapuolelle pihlajasta en haluaisi. Mielestäni pihlajankukat haisevat mätänevälle raadolle. Sitä kuoleman mielikuvaa en hautausmaallakaan kaipaisi. Herää epäily, olisiko Topeliuksen tuoksuttelema pihlaja ollut jotain aivan eri lajiketta kuin nykyiset. Mutta sekä Ruoff että toinen tuoksupuutarhasta ei niin kauan sitten kirjoittanut Kirsi Tuominen myös mainitsevat pihlajankukkien tuoksun miellyttäväksi (Ruoff 2003, 74; Tuominen 2013, 169). Tuominen kuvaa pihlajan tuoksua karvasmantelin kaltaiseksi. Ei puolta sanaa raadoista. Onko pihlaja yksi niistä hajuista, jotka joku aistii hyväksi ja toinen ei voi sietää? Aistimisessa on nimittäin yksilöllisiäkin eroja. Pihlajalle kukkien hajun tarkoitus on houkuttaa hyönteisiä pölyttämään. Jos tarkoituksenmukaisuus riittää tekemään tuoksun hyväksi – niin kuin joskus luonnon kauneuden kiistämättömyyttä perustellaan

(ks. esim. Carlson 2000, 72–101) – niin siten pihlajakin varmaan tuoksuu hyvältä. Ainakin hyönteisestä.

Levätkää rauhassa – ja järjestyksessä

Luonnon ja kulttuurin hybridiympäristönä hautausmaalla kontrolloitu kuitenkin usein voittaa villin. Hautausmaalla ulkoisella järjestyksellä pyritään hakemaan vainajia kunnioittavaa rauhaa. Suntion käsikirja ohjeistaa, että kesäkuussa haudalle istutettavien kasvien tulee olla sopusuhtaisia, tyypillisen muotoisia ja värisiä. Niissä ei saa olla tauteja tai muita vikoja. Kasvien tulee olla kukintansa juuri aloittavia tai aloittaneita. Lajikkeille on omat laatuvaatimuksensa kukkien lukumääriä myöten: ”Ruusubegonia: lehdistön korkeus 15–20 cm ja leveys n. 17 cm, vähintään kolme kukkaa auki, tarvittaessa oltava tuettu” (Salminen 2014.)

Kuva 2. Sankarihaudoilla yhdenmukaisuus ulottuu jopa käyttämättömiin hautoihin. Kuva: Virpi Kaukio.

Kesäbegoniaa, mukulabegoniaa, ruusubegoniaa, verenpisaraa – käsikirjan lajilista ei ole pitkä ja vaikka se ei katakaan kaikkia haudoilta löytyviä kukkia, yleisimmin esiintyvät siitä löytyvät. Tuoksuillaan begoniat eivät koreile, eivät edes salaa iltaisin. Kasvit valitaan näyttävyyden ja kestävyuden perusteella. Tuoksupuutarhaoppaissa begoniat ja verenpisara mainitaan vain osana 1830-luvulla alkanutta muotia kasvattaa suurikukkaisia ja värikkäitä kasveja, jotka syrjäyttivät vaatimattomamman näköiset mutta tuoksuvat kasvit puutarhoista (Ruoff 2003, 17). Tuoksun miedontuminen on kasvjalostuksessa ollut se hinta, joka komeammista kukista on jouduttu maksamaan. (Gilbert 2008, 232–233). Ruoffin mukaan joskus jopa valokuvauksellisuus on se, joka ratkaisee. Siksi esimerkiksi neilikka, jonka rakenne, värit ja muoto eivät toistu hyvin valokuvissa, ei nyt ole muodissa harrastajien puutarhoissa (Ruoff 2003, 203). Hautausmailla neilikoita kyllä näkyy. Mutta tuoksuvatko nekään siellä?

Hautojen istutuksissa näyttävyyden suosimiseen yli tuoksun sisältyy eräs ristiriita. Luterilainen kirkko ei ole koristeellisuudestaan tunnettu. Kaikkinainen koreilu on liiallista. Monet tuoksuvat kukat olisivat ulkonäöltään pieniä ja varsin vaatimattomia. Valkoiset kukat tuoksuvat usein värikkäitä lajikumppaneitaan voimakkaammin. Silti haudoille ovat valikoituneet kuin sopivien kukkien kaanoniksi värikkäät, komeat, hajuttomat begoniat ja verenpisarat. Onko tuoksulla koreilu sittenkin sopimattomampaa kuin ulkonäöllä? Ruoff ainakin epäilee, että käsitteenä tuoksupuutarhoista monelle tulisivat mieleen itämaiset puutarhat tai *Raamatun* Laulujen laulun eksoottiset kasvit eroottisessa yhteydessään (Ruoff 2003, 13). Nämä miellelyhtymät eivät hautausmaille sovi. Hautausmaat eivät ole paratiiseja maanpäällä. Usein hajuaistiin liitetään liaksi aistillisuutta ja viettelyä. Hajuja kuvataan nautinnon sanoin miellyttäviksi tai epämiellyttäviksi. Tuoksuja on jopa luokiteltu moraalisiin ja epämoraalisiin. Moraaliset tuoksut ovat keveitä, ruusuisia ja aromaattisia. Epämoraaliset puolestaan raskaita, vietteleviä ja palsamisia (Ruoff 2003, 19). Hajut ja tuoksut eivät ole arvovapaita. Tästä syystä kysymys hajujen ja haistelemisen sopivuudesta nousee usein esille niiden yhteydessä.

Haistaa ja haistella

Eräänä lämpimänä elokuun iltapäivänä menen hautausmaalle varta vasten nuuhkimaan. Myönnetään, että minullekin, jolle haisteleminen aina ollut luontainen ympäristön havaitsemisen tapa, hautausmaiden hajut ja tuoksut ovat jääneet taka-alalle niillä kerroilla kun olen haudoilla tavanomaisista syistä käynyt. Useimmiten haju ympäristöä koetaan varsin passiivisesti. Hajut ja tuoksut vain kulkeutuvat nenään. Nenää ei voi ummistaa. Joskus sitten passiivisesti haistettu asia herättää huomion – haju tulee havaituksi, kenties myös tunnistetuksi ja tulkituksi. Haistella voi myös aktiivisesti. Vieras tuo tullessaan ruusukimpun ja ensimmäiseksi nuuhkaiset sen tuoksua omaksi iloksi. Toisaalta haistamalla hankitaan tietoa.

Vaikka en aina hautausmaakäynneilläni ole ollut aktiivinen haistaja, pystyn palauttamaan mieleeni useita eri tilanteiden hajuja ja jonkinlaisen haistettavan tunnelman. Tutkija minussa kuitenkin epäilee, että kuvittelen osan tuoksuista. Hajuaistia on helppo huijata: se on hyvin herkkä uskomaan kuvitelmaansa, jota tieto, ennakko-oletukset tai muut aistit tukevat (Gilbert 2008, 87–90). Vaikkapa niin, että kun näen neilikoita haudalla, haistan niiden tuoksun, koska tiedän miltä niiden kuuluisi tuoksua – mausteisilta, hieman piparkakuilta.

Elokuussa neilikat appiukon haudalla ovat jo kuihtuneet. On ollut poikkeuksellisen kuiva kesä. Mutta eivät nuo neilikat kesäkuussa torilta haettaessakaan kovin tuoksuneet. Eivät olleet tuoksuvaa lajia. Orvokit ja ruusut, joissa on myös tuoksuvia lajikkeita, ovat suosittuja haudoilla, vaikka varsinkin orvokit vaativat ahkeraa kastelua ja nyppimistä. Varsinaisesti tarhaorvokkia ei pidetä tuoksukasvina, mutta suotuisa lämpötila ja kosteus voivat saada orvokkienkin tuoksun vahvistumaan. Saman lajinkin kasviyksilöissä voi olla suurta vaihtelua tuoksun suhteen kasvuolosuhteiden mukaan. (Ruoff 2003, 145–146; 21.) Mielikuvani haudan kasvualustaominaisuuksista sivuuttavat maaperäkemian ja laukkaavat legendaan pihlajasta, joka kasvoi muuriin muuratun neidon sydäimestä.

Kasvaisiko ilkeän ihmisen haudalle sitten nokkosia ja ohdakkeita? Tasalaatuisesti hoidettu hautausmaa ei sentään päästä tekemään päätelmiä vainajien luonteista.

Eräällä haudalla on vielä elokuussakin terhakoita ruusuja. Kumarrun nuuhkimaan. Nolona nousen ylös. Ruusut ovat kankaisia. Miten hämäännäyinkin? Suomalaisella hautausmaalla tekokukat ovat harvinaisia. Mutta ilman erhettänikin eräs hautausmaan tuoksumailmaan uppoutumisen ongelma kävi selväksi. Osa kasvimaailman tuoksuista on sellaisia, että ne tarvitsevat ilmaa alleen, kuten liljat, jotka tuntuvat läheltä liian väkeviltä mutta kauempaa miellyttävämiltä. Isoa osaa kukista täytyisi kuitenkin nuuhkia läheltä. ”Useimpien kukkien tuoksut tuntuvat niiden lähistöllä, mutta jotkut kätkevät se niin syvälle sisikuntaansa, että ne havaitsee vasta, kun painaa nenänsä aivan kukkaan kiinni”, kertoo Ruoff (2003, 11–12).

Kuva 3. Kuuhtumattomin kukin ja esinein muistettu. Kuva: Virpi Kaukio.

Haudoilla kukat ovat kuitenkin liian matalalla läheltä haisteltaviksi. Ja kuukkeminen ja kumarteleminen toisten haudoille on omituista käytöstä. Näkyvä haisteleminen ylipäättään on monissa paikoissa jollain tavalla sopimatonta. Kukkiivat puutarhat lienevät jonkinlainen poikkeus haistelun kohdalla, mutta vaikka hautausmaata hoidetaan kuin puutarhaa, nautinnollinen tuoksuttelu on ainakin luterilaiselle hautausmaalle vierasta. Tuskin tuoksuvia kasveja on hautausmailla varsinaisesti kielletty. Vain alttarikukkien valinnassa saatetaan suositella ottamaan huomioon kukkien hajuttomuus, etteivät kukat

aiheuttaisi allergisia oireita (Salminen 2014). Pensaissa kuitenkin olisi paljon nenän korkeudella tuoksuvia: syreeneitä, jasmiineja, ruusupensaita, angervoja, mutta yleensä puita ja pensaita ei korkeutensa puolesta saa hautapaikalle istuttaa. Jonkin verran niitäkin hautausmailta löytyy joko suunnitellusti seurakunnan toimesta tai kansalaistottelemattomien omaisten istuttamina.

Kuva 4. Ruusupensaalla muistettu – ja sen alle unohdettu. Kuva: Virpi Kaukio.

Hajumaailman osalta hautausmaan sovinnaisella järjestyksen noudattamisella on ilman muuta tyypistävä vaikutus jo pelkästään kasvillisuutta ja muita ympäristöelementtejä ajatellen. Suurempien kaupunkien hautausmaille on viime vuosina levinnyt ulkoilupuistomaista käytöstä, jossa sopivaisuutta eivät kuitenkaan koettele luontoharmit vaan ihmisen ajattelemattomuus. Kuulemma grillaustakin on esiintynyt ainakin Hietaniemen hautausmaalla. Ruoka ja sen aromit eivät kuulu luterilaisen hautausmaan haju-ympäristöön. Monien muiden maiden ja uskontokuntien hautausmaille saatetaan kyllä viedä ruokaa ja juomaa, ja nauttia muistoateria vainajan kunniaksi. (Karila 2016.)

Hiljainen haju

Olin kuitenkin heti saapuessani hautausmaalle unohtanut kaikki ennakkoluuloni liiallisesta kontrollista ja rajoittuneisuudesta. Kiersin portista hautausmaalle, vaikka muuri on niin matala, että sen yli voisi mennä kuin porrasta pitikin. Hautausmaan vanhassa osassa luontaisen rinteän lisäksi maanpintaa on saatettu korottaa hiekalla muurin sisäpuolelta myöhempiä hautoja varten. (Gardberg 2003, 80.) Rauhallinen ilmapiiri löysi minut heti; tuntui niin kuin olisi metsään astunut, sisälle uuteen tilaan.

Puustossa on eniten mäntyjä, muutamia kuusia, koivuja, vaahteroita, yksittäisiä pihlajia ja joku lehtikuusi. Päälimmäisenä tuoksuna kohtaan männynrunkojen lämpimän ja pihkaisen tuoksun ja kuivan hiekan hyvän, maamaisen tuoksun. Päivä on lämmin ja kuiva: +20°C ja ilmankosteus 58%. Ilmavirta, jota tuskin tuuleksi voi kutsua, kuljettaa taivaalla kevyen näköisiä pilviä. On torstai ja alkuiltapäivä. Muita ihmisiä hautausmaalla on vain muutamia, enimmäkseen kausityöntekijöiltä hoitopuuhissaan.

Hautausmaiden suunnitelmallinen hoitaminen alkoi juuri puiden istuttamisesta 1800-luvun lopulla. Jo vuosisadan alussa uusien hautausmaiden suunnitelmissa kehoitettiin istuttamaan puita osoittamaan pyhitettyä paikkaa. (Gardberg 2003, 63.) Puiden istuttaminen yleistyi kuitenkin vasta myöhemmin ja pyhittämistä käytännöllisemmistä syistä. Puiden nimittäin uskottiin ehkäisevän tautien leviämistä puhdistamalla ilmaa ja peittämällä hajuja. (Kankainen 2010, 1; 14.) Vieläkin hautausmailla saattavat kummitella mielissä vanhat miasma-pelot, ainakin populaarin kauhukuvaston kautta. Miasma viittaa siihen 1700- ja 1800-lukujen uskomukseen, että ilmassa leijailevat, mätänevässä aineessa, esimerkiksi maassa, kehittyvät myrkylliset huurut aiheuttaisivat kulkutauteja (Lyytinmäki 2006, 27). Näitä huuruja torjumaan istutettiin puita hautausmaalle ja sen rajoille. Puhdistusmielessä käytetyillä havuilla ja yrteillä on myöhemmin voitu todistaa olevan desinfioivia ominaisuuksia. (Kankainen 2010, 1).

Viime aikoina on alettu uudelleen puhua puiden terveellisyydestä. On todettu, että puista erittyvät haihtuvat öljyt vaikuttavat hajuaistin kautta aivoihin ja parantavat mielialaa. (Ks.

Tiessalo 2017.) Puiden haihtuvat yhdisteet, esimerkiksi terpeenit, voivat alentaa verenpainetta ja vahvistaa immuunipuolustusta. Ne voivat tehotta, vaikka emme varsinaisesti edes haistaisi suurinta osaa puiden erittämistä yhdisteistä. (Leppänen ja Pajunen 2017, 187.) Ehkä ne olivatkin rauhoittavia terpentinejä, joita kohtasin, kun astuin hautausmaalle.

Mänty on yksi yleisimmistä hautausmaiden puulajeista. Ei mikä tahansa puu kestä männyn vertaa sitä, että sen juurilla kaivellaan ja maata täytetään uudelleen. Männyn paalujuuri auttaa sitä pysymään elossa ja pystyssä melko vaatimattomissa kasvuoloissa. (Kankainen 2010, 3.) Männyt ovat ikuisen elämän vertauskuvia ja siksi niitä on istutettu hautausmaille. Erityisesti vanhoja puita on arvostettu tässä merkityksessä. (Biederman 1989/1993, 234.) Kuoleman rituaaleihin mänty liittyy myös perinteisenä karsikkopuuna, eli vainajalle omistettuna karsittuna puuna. Kehdosta hautaan, tässä siis hauta-arkkuun, on mänty ollut suomalaisen seurana. (Ks. <http://www.taivaannaula.org/2012/08/06/puiden-juurilla/>)

Kuva 5. Mänty varjelee hautausmaan rauhaa karuissakin kasvuoloissa. Kuva: Virpi Kaukio.

Onko sellaista suomalaista hautausmaata, jolla havuilla ei olisi mitään roolia? Havupuut ovat vakavat, aina vihreät, synkätkin tummanpuhuvuudessaan. Mutta myös pirteät ja raikkaat tuoksuissaan pihkasta kaarnaan ja havuihin. Puutarhaopettaja Kirsi Tuominen esittää, että metsäisen maan asukkaina havupuiden tuoksuilla olisi suomalaisille erityinen merkitys, että suomalainen tarvitsee havupuiden tuoksua ja käen kukuntaa ollakseen onnellinen. Havuista on löydettävissä setripuun, omenan, mantelin, mustaherukan, sitruunan ja greipin tuoksua. Havupuissa tuoksuvat havujen lisäksi pihka, kuori ja kävyt. (Tuominen 2013, 173.) Männytuoksun kuvaaminen voi houkuttaa epämääräisyyksiin: muun muassa hajuaineiden kemiasta pikkutarkasti kirjoittanut Jari Tuominen kirjoittaa männytuoksun vahvasta, huumaavasta, aromaattisesta ja lämminhenkisestä tuoksusta, jota on vaikea kuvailla, kun se vain jotenkin huokuu ilmassa. (Tuominen 2012, 121.) Ja lämpöisyshän minullekin ensimmäiseksi männytuoksusta tuli mieleeni. Lienee sen punaruskean kuoren pihkaan vivahtava tuoksu yksi lempituoksuistani.

Tämä Savonlinnan Talvisalon hautausmaa, jolla nyt kuljen, on perustettu 1800-luvun lopulla hiekkaisen mäen rinteeseen ja huipulle, mutta alueelta löytyy ainakin viisikymmentä vuotta vanhempia venäläisiä hautoja. Mäkiseen maastoon ei ole alkujaankaan pystytty tekemään suoria hautarivejä, vaan varsinkin vanhimmassa osassa hautarivit kiemurtelevat kivimuurein tuetuilla terasseilla. Kuiva, hiekkainen maaperä on monin paikoin näkyvissä. Näin vanhalla hautausmaalla puut todennäköisesti ovat kasvaneet siihen, missä niille on ollut suotuisinta, eikä niitä välttämättä ole istutettu. Talvisalossa ei ole monelle hautausmaalle tyypillisiä selkeitä puukujanteita. Eikä ole nurmeakaan kuin sankarihautojen ja muistopatsaan luona, pienessä ja melko uudessa uurnalehdossa sekä pohjoisen laidan penkereillä. Ilmakuvasa hautausmaan alue näyttää vain hieman harvapäisemmältä kuin sen takana jatkuva metsä.

Kun hautausmailla ei ole voimakkaasti tuoksuvia istutettuja kukkia, hajuympäristöä hallitsevat puiden ja maaperän mieto, luonnollinen tuoksu. Hautausmaiden kasvillisuudeltaan vaatimattomassa hajumaailmassa toteutuu siten yksi versio hajuympäristön hiljaisuudesta. Äänitutkijat ovat viime vuosina alkaneet puhua

hiljaisuudesta jonkinlaisena suomalaisena luontoarvona. Luonnonäänet hyväksytään osaksi hiljaisuutta. Siten hiljainen ei ole äänetön, eikä sitä tarvitse ajatella vain yhden aistin kautta. Hiljaisuus on kuin tunnelma. Outi Ampujan kirjasta *Hyvä hiljaisuus*, jossa on ihmisten hiljaisuuskokemuksia heidän itsensä kertomina (Ampuja 2017, 49), löysin vahvistusta ajatukselleni, että tuoksut ovat monille kuin osa luonnon hiljaisuutta. Luonnontuoksut eivät metelöi, päinvastoin, ne korostavat luonnon hiljaisuutta, rauhaa ja voiman tunnetta. Vaikka miedosti tuoksuvaa hautausmaakasvillisuutta ei olisi varta vasten suunniteltu sellaiseksi, siihen on silti voinut johtaa sama rauhan tavoittelu kuin luonnollisen hiljaisuuden vaalimisessa. Hiljainen hajumaailma vastaa käsityksiin siitä, millaista hautausmaalla kuuluisi olla, jotta edesmenneet voisivat levätä siellä rauhassa.

Maaksi sinä olet tuleva

Hautaan siunaamisessa esitetty ajatus siitä, että ihminen kuoleman jälkeen muuttuu (jälleen) maaksi, on lohdullinen. Viitatussa raamatunkohdassa sanoilla on muitakin merkityksiä, mutta itse ajattelen sitä, että kun ruumis maatuu, siitä tulee osa luonnon kiertokulkua. Mätänemisen hajut haudataan vähintään puolentoista metrin syvyyteen. Perinteisesti niitä on torjuttu havujen tuoksuilla. Joissain paikoissa kuusen havuilla vuorataan koko haudan reunat ja pohja. (Salminen 2014.) Mutta kun hauta luodaan umpeen, kaiken päälle tulee maata.

Kosteassa mullassa tuoksuu geosmiini. Se on molekyyli, jota maaperän mikrobit erittävät kuoltuaan. Ihmisnä on hyvin herkkä haistamaan tätä tuoksua. Geosmiini tarkoittaa maan hajua ja sen kemiallinen kaava on $C_{12}H_{22}O$. Mullan tuoksun ainesosat ovat hiili, vety ja happi, eli maapallolla yleiset alkuaineet, joista koostuu myös kasvien rakennusaine. Ei siis ole ihme, että joku haistaa mullasta elämää. Esimerkiksi *Tiede*-lehden toimittaja, jonka tietoja yllä lainaan, tunnelmoi kuinka ”sateen jälkeen pellostä ja puutarhasta nousee nenään huumaava tuoksu. Se tuo ilosanomaa kesästä, elämästä ja maan kasvusta” (Mutanen 2008). Maan tuoksussa yhdistyvät kuolema maatumisena ja elämä uuden kasvun alustana.

Suuri osa hautausmaan tuoksuista syntyy tekemisestä. Ylipäättään hajut ja tuoksut syntyvät tapahtumaketjujen tuloksena. Jotain on tapahtunut, vähintään muuttunut. Maatuminen ja kukkiminen ovat tapahtumia. Minimaalisimmillaan hajun synnyttävä muutos on haihtumista tai ilmapirran liikettä. Mullan hajun aistii niin kukkaistutusten laittaja kuin haudankaivaja. Hajun tulkinta on kuitenkin erilainen eri tilanteessa. Hautaperennojen tai begonioiden istuttajalle multa voi olla kasvun alusta niin kuin kenelle tahansa puutarhassa möyriajalle. Hautaamista varten avatun haudan äärellä maan sisältä kumpuava hajua on kuolleempi. Mieleen voi tulla maatuminen haisevana ja synkkänä asiana, vaikka sillä kertaa haudattavan kohdalla se ei ole vielä edes alkanut. Tähän epämääräiseen, tilapäisesti pysähtyneeseen hetkeen, jolloin mullankin hajua on kuin välitilassa, sekoittuvat sitten nahistuvien kukkalaitteiden lemu ja kyynelten suola.

Hautausmailla on omanlaisensa elämisen rytmi ja toistuvat tilanteet: haudankaivuu, hautajaiset, kivien pystytys, kukkien istutus ja hoito sekä muut kausityöt ja merkkipäivinä kynttilöiden tuominen. Joskus saatetaan keksiä pieniä epämuodollisia rituaaleja. Erään miehen haudalla poltettiin vielä viimeiset tupakat aivan läheisimpien läsnä ollessa. Ei ehkä yleisemmin hyväksyttyä, mutta hetkellisesti merkityksellistä. Hautausmaan hajuympäristön pitkäkestoiseen taustaan tapahtumat luovat episodisia mikrohajuympäristöjä erityisine merkityksineen. Toisaalta hautausmaan toimiiin liittyvät ympäristöhajut voivat yhdistyä aineellisten lähteidensä vuoksi vastaavaan arkiseen toimintaan toisaalla. Nurmenleikkuulla on yhtä vihreä tuoksu hautausmaalla kuin jalkapallokentällä tai kotipihalla. Kun ruohon korsi katkeaa, vapautuu ilmaan heksanolia ja heksanaalia (lehtialkoholia ja -aldehydiä), jota kutsutaan vihreäksi tuoksuksi. Moni pitää sitä miellyttävänä ja jopa stressiä poistavana (Tuominen 2012, 23–24). Nurmikot sankarihautojen välissä tai pelikentällä sijoittuvat hyvin erilaisiin konteksteihin. Siksi vihreän tuoksun miellyttävyys on niillä todennäköisesti erilainen: kentällä kesäisen pirteä, haudalla kenties puhdas ja rauhoittava. Hajut saavat merkityksensä aina kontekstinsa kautta.

Kuva 6. Hauta on luotu umpeen ja hyönteiset pörräävät kuihtuvissa muistokukissa. Ruumiin matka osaksi luonnon kiertokulkua voi alkaa. Kuva: Virpi Kaukio.

Hautausmaalla ei kuitenkaan käydä vain hautajaisissa. Kesän kukkien istutus ajoittuu ilman lämpenemisen puolesta vilkkaisiin alkukesän päiviin. Hautausmaalla saattaa nähdä tuttajakin omien omaistensa hautoja laittamassa. Siinä voi jutella kuulumiset, muistella edellisen viikon teatteriretkeä ja valittaa, kuinka hankala on saada lopetettua lehden tilaus. Haudan hoitamisesta tulee käytännöllistä puutarhatyötä. Ei elämästä erillistä vaan siihen kuuluvaa.

Hajut muuttuvat tilassa ja ajassa

Mikään luonnollinen hajuympäristö ei pysy muuttumattomana. Hautausmaat ovat suhteellisen laajoja alueita: vanhimman osan kivimuurien ja hiekan kuivat pohjatuoksut eroavat kappelin ympäristön vehreämmistä tuoksuista. Haju muuttuu liikuttaessa paikasta toiseen ja mittakaavaltaan erilaiseen alaan (Henshaw 2014, 46, 171–172). Kun hautausmaa lepää mäen päällä ja suurelta osin alempien rinteiden kasvillisuuden

eristämänä, tietynlainen perustuoksu vallitsee koko alueella. Hautausmaa kuitenkin mahtuu kaupunginlaajuisen makrotason hajuympäristön sisään. Saarille rakennetun Savonlinnan makrotason tuoksu on makeiden järvidesien hallitsema, mutta paikallinen on siinä niin sisällä, ettei välttämättä sitä enää havaitse. Järven tuoksut tiikkuvat Talvisaloonkin.

Mikrotason hajuympäristöt muuttuvat sitten jopa haudalta toiselle: tuossa on sitä hajutonta begoniaa, mutta myös puhdasta hiekkaa, tässä puolestaan jotain pienilehtistä, vihreää katekasvia, joka suikertaa jo reunakivien ylikin ja orvokkejakin on alkukesästä ollut. Vain petuniaa istuttava haistaa sen lehtien omituisen virtsamaisen hajun, kun niitä hieraisee: läheltä ja siinä hetkessä. Joskus haudoille tuodaan tuoksuvia leikkokukkia. Kartiollinen kieloja tuoksuu hetken huumaavalle, mutta pian seisova vesi lakastuvien kukkien alla alkaa haista karmealle. Ajalliset vaihtelut hajujen ja tuoksujen kohdalla ovat vähintään yhtä moninaiset kuin tilalliset.

Kuva 7. Leikkokukkien hetkellinen kauneus.

Sankarihaudan puistikossa nurmen yllä leijuu syysleimukukan kevyt omenainen tuoksu. Näyttävyudessa syysleimu vetää vertoja keväiselle syreenille, mutta tuoksussa se on huomattavasti miedompi. Tai sitten olen väärään aikaan sitä nuuhkimassa. Tuomisen tuoksupuutarhaopas kuvailee leimun tuoksua makean pippuriseksi ja parhaiten illalla haistettavaksi (Tuominen 2013, 67). Ruoffin mukaan jotkut pitävät syysleimujen tuoksua

outona ja sanovat ettei se olisi varsinaisesti hyvä tuoksu, mutta on silti mieluinen, koska se liittyy elokuisiin iltoihin (Ruoff 2003, 206–207). Syysleimun tuoksun merkitys on siten sen aikaan kiinnittyvässä tunnelmassa.

Kuva 8. Syysleimun ja leikatun ruohon vehreä tuoksu. Kuva: Virpi Kaukio.

Kasvituoksujen osalta hajuympäristö muuttuu vuodenajan ja vuorokaudenajan, jopa säätilan mukaan. Ruoff kuvailee elävästi muutosta ruusun kautta:

”Useimmat ruusut tuoksuvat parhaiten lämpiminä aamuina ennen kuin aurinko on ehtinyt kuivata niiden terälehdiltä eteeriset öljypisarot, joissa tuoksu piilee. Sama kukka, joka tuoksuu aamulla vahvalta ja ihanalta, voi olla melkein tuoksuton puolenpäivän aikaan. Eräät ruusut tuoksuvat kuitenkin parhaalta keskipäivän kuumuudessa, ja jotkut jatkavat helteen keskeyttämää tuoksumistaan illalla. Monet ruusut ovat illalla kuitenkin

---

täysin tuoksuttomia. Joku heikkotuoksuinen ruusu, kuten 'Frau Karl Druschki' innostuu kuulemma kuitenkin tuoksumaan silloin, jos on ukkosta ilmassa." (Ruoff 2003, 87.)

Ukkosen ennustava ruusu nostaa hienosti esille sen, kuinka hajut ja tuoksut ovat hetkellisiä. Niitä voidaan sanoa episodiksi, kun ne pomppaavat esiin taustasta, ja pian liike tai muu muutos saa ne haihtumaan tai katoamaan. Hautausmaan rituaaleissa on monia hetkellisiä merkityksellisten hajuelämysten tilanteita. Kuvitellaan hetki siunaustilaisuutta. Monessa olen ollut tuossa Talvisalon kappelissa, joka on aivan hautausmaan keskellä. Surusidonnassa tuoksuvia kukkia ei kaihdeta. Leikkokukkina tuoksuvat kukkalaitteissa liljat (tuoksu "mausteisen makea"), ruusut ("makean vivahteikas"), neilikat ("mausteinen") ja leukoiijat ("mausteneilikka ja manteli") (Tuoksukuvaukset ks. Tuominen 2013). Erityisesti liljojen tuoksu yhdistyy monien mielestä hautajaisiin. Sisätiloissa se voi tuntua jopa tukahduttavalta. Mutta ulkona se hetkeksi vapautuu, helpottuu – kunnes alkaa nuutua ja tylsyä. Ehkä liljan tuoksu resonoi tilanteen suruntunteiden kanssa.

Voi myös käydä niin, että liljojen ja muiden hautajaiskukkien tuoksut tulevat ylittämään mielikuvissa havujen ja mullan tuoksut hautajaisuoksuina. Polttohautaus, joka on yleistymässä, on nimittäin muuttanut hautajaisia niin, ettei siunaustilaisuudesta useinkaan mennä hautakuopan äärelle. Siunattu vainaja jää arkussa odottamaan polttoa ja uurnan maahan kätkemisessä, jossa paikalla ovat kenties vain lähimmät omaiset. Joskus uurniakin siunataan ja haudataan arkkuhautajaisten tapaan. Vainaja on saatettu esimerkiksi joutua tuhkaamaan ulkomailla. (Rein 2017.) Joku vuosi sitten uurnahautajaiset saattoi saada omaisten toivomuksesta ilman erillistä syytä. Hieman erikoista on se, että nyt kun tuhkaus on yleistymään päin, joissain paikoissa on alettu tiukemmin noudattaa kirkon linjausta, että vainaja tulee siunata kokonaisena. Voi käydä niin, että omaiset valitsevatkin sirottelyn mieleisempään paikkaan hautausmaalle kaivamisen sijaan. Viimeisen leposijan tuoksujen kirjoon voi tulla eläviä ja villejä metsän tuoksuja tai meren tuulia, kun tuhkat sijoitetaankin muualle kuin uurnalehtoon.

Hajuympäristön syklit

Minkä tahansa suurelta osin luonnollisen ympäristön tarkastelussa houkuttaa myötäillä luonnollista vuodenaikojen vaihtelua. Kasvillisuuteen keskittyvät pohdinnat painottuvat kevääseen, kesään ja alkusyksyyn, eli kasvukauteen. Hautausmaankin hajuympäristö vaimenee kesävihreiden osalta syksyllä, mutta tyhjiötä ei synny. Kypsymisen ja kellastumisen tuoksut, pudonneiden lehtien kirpeys ja makeat maatumisen tuoksut valtaavat tilaa. Kosteus voi nostaa esiin sienimäisiä aromeja. Myös talvella on tuoksunsa: kyllä suomalaiselle ovat lumen ja jään tuoksut tuttuja, vaikka ne eivät voimakkuudessa kasvituoksua päihittäisi. Syksyn lopulla pyhäinpäivänä ja isänpäivänä ja erityisesti jouluna viedään haudoille kynttilöitä ja jälleen havuja. Ulkokäyttöön sopivien kynttilöiden parafiinissa on öljyinen haju. Joskus käryää myös suojakuoren muovi. Syttyvä tulitikku antaa mukavan palavan rikin tuoksun. Parasta kynttilöiden polttamisessa on kuitenkin tunnelma. Pakkasessa sytyttävässä kynttilässä tuoksuu rituaali, se hetki kun pyhät ovat alkamassa tai kun perinnettä vaalien koko perhe vieraillee haudoilla ennen jouluateriaa.

Monella hautausmaalla on portit, jotka pidetään öisin kiinni paitsi tiettyinä juhlapyhinä. Mutta on myös paljon sellaisia hautausmaita, joita on mahdoton sulkea. Öisiin hautausmaihin sisältyy omanlaistaan tunnelmaa. Kielletty paikka ja alkukantaiset pelot voivat saada mielikuvituksen laukkaamaan. Voi alkaa kuvitella kalmaisempia hajuja kuin oikeasti haistaakaan. Tai sitten siellä on vain rauhallista ja tuoksuu jokin pensas, joka päivällä on piilottanut arominsa. Talvinen hautausmaa on suurimman osan vuorokaudesta pimeä. Pimeydellä on ympäristön kokemiselle useita seurauksia. Talvi kaventaa haistettavan ympäristön moninaisuutta kasvillisuuden osalta, mutta kun näköaistin havainnot vähenevät, voivat toiset aistit valpastua. Hajuaistin kokemuksia vahvistaa se, että muiden aistikanavien tarjoama tieto on haistettavan kanssa sopusoinnussa (Gilbert 2008, 87–90.) Siten aistit yhdistyvät haistamisessa. Pimeässä, kylmässä ilmassa, joka koetaan tuntoaistilla, ja pienen kehän luovan kynttilän tuoksussa yhdistyvät aistimukset tietynlaiseksi tunnelmaksi. Myöhemmin, toisessa hetkessä, kynttilän tuoksussa voi haistaa koko tuon tilanteen uudelleen.

Hautausmaan hajuympäristön episodisissa hetkissä toteutuu syklinen aikakäsitys. Se tarkoittaa sitä, että niin kuin luonnollinen vuodenvaihtelu palaa aina uuteen alkuunsa, niin myös hetket toistuvat ja toistuessaan niistä tulee merkityksellisiä. Aina tulee uudelleen kesäkukkien valinnan aika tai syystöiden ja kynttilöiden. Viimeiset leposijat tehdään ikuisuutta varten. Pyramidien sijaan Suomessa on hautakivet. Pitkäikäisiä puulajeja – vähintään kaksi ihmisikää kasvavia – suositaan hautausmailla käytännöllisyyden lisäksi siksi, että niitä pidetään ikuisen elämän vertauskuvina. Kesäkukkienkin toivotaan pysyvät muuttumattomina mahdollisimman pitkään. Syklisen luonnonkierron ja toistuvien rituaalien aikakäsitys ei kuitenkaan ole ristiriidassa ikuisuuden kanssa. Kiertäminen on ikuista paluuta ja uudistumista.

Yli rajan

Myös tuoksun hetkellisyydellä on arvonsa. Kielokimpun makean kirpeä alkukesän tuoksu tai kynttilän savun ja lämmön aromit haudalla ovat hetkellistä kauneutta; samalla ne voivat olla muistutus katoavaisuudesta ja kuolevaisuudesta. Enemmänkin voisi hautausmaan hajuympäristö niistä muistuttaa. Tuoksun hetkellisyys korostaa tuoksun tulkinnallisuutta, sitä, että fysiologinen aistimus saa hetkellistä ärsykettä syvemmän merkityksen tulkinnasta. Esiin voivat nousta abstraktit hajut, surun ja kuolevaisuuden ja toisaalta muistamisen ja elämän jatkuvuuden hajut ja tuoksut.

Miltä kuolema haisee tai miltä suru haisee abstraktina asiana? Kemiollista kaavaa näille ei voi kirjata ja abstraktinkin hajun kuvaaminen vaatii lainaamaan aineellisten lähteiden nimiä. Itsenäistä sanastoa ei hajuaistille ole. Hajun ja tuoksun sanat löytyvät niiden aineellisista lähteistä suoran viittaamisen lisäksi metaforisesti tai niin, että osa edustaa laajempaa kokonaisuutta. Toisinaan symbolit ovat yleisiä, kuten esimerkiksi havujen tai valkoisten liljojen tuoksut, jotka liitetään hautajaisiin. Toisinaan merkitykset ovat yksityisempiä ja abstraktien hajujen merkitykset syntyvät assosiaatioiden ketjun kautta. Esimerkiksi niin kuin Kate Atkinsonin *Ihmiskroketia*-romaanin Isobel kuvailee surun

---

hajua: ”Ilmassa leijuu syksyn surullisuus, puunsavun ja mullan ja kaiken kauan sitten unohtuneen haju.” Se haju ei ole irrallaan syistään; Isobel kaipa katonnutta (kuollutta) äitiään. ”Tähän aikaan vuodesta äitini lähti, ja toisinaan syksyisin minusta tuntuu että koko maailma muuttuu valitusrunoksi Elizalle.” (Atkinson 1997/1998, 131–132.)

Assosiaatioiden liikkeet ovat kuitenkin arvaamattomia. Yhtäkkiä havujen tuoksuista tuleekin mieleen löylytuoksut tai sylillinen klapeja. Toisaalta, kun sain jouluksi kimpun havuja ovenpieleen kynttilälyhdyn seuraksi, jouduin asetelman pian purkamaan. Ei tullut mieleeni joulu vaan lemmikkien hautausmaa, enkä sitä ovelle ni halunnut. Eräs Helsingin kaupunginmuseon hajumuistokyselyyn vastannut puolestaan kirjoitti: ”Krematorion savu, aika ajoin tunkeutuu luokkahuoneeseen ja aiheuttaa lapsissa ihmetystä, haju tuo mieleen jotain ihan muuta (kesän ja grillauksen).” (Miltä Helsinki haisee? -kysely 2015.) Hajut eivät pysy kurissa vaan menevät yli rajojen, oli kyse sitten muureista tai sopivuudesta.

Jo kauan sitten tuoksujen on ajateltu voivan ylittää maallisen ja hengellisen rajan. Tuoksuvin savu in lähetettiin rukouksia jumalille, ”*per fumum*”. Yli viisituhatta vuotta vanhoissa, ylös taivasi in nousevissa palavien puuainesten ja hartsin savuissa on parfyymisanan alku. (Drostel 2006/2007, 15.) Tuoksuvat uhrisavut mainitaan myös *Raamatussa*. Suitsukkeita käytetään yhä monissa uskonnollisissa seremonioissa. Ei kuitenkaan luterilaisissa. Vielä ennen modernia aikaa kristillisessä kulttuurissa tuoksuihin suhtauduttiin hyväksyväksi. Pyhä Henki saattoi tehdä tuoksullaan Jumalan läsnäolon tietäväksi. Tuoksulla ajateltiin olevan yhtäläisyyttä sielun kanssa: sekä sielu että tuoksu ovat henkeä. Ihmisen haju saattoi paljastaa tämän sisimmän. Hyvät tuoksut assosioituivat henkiseen eheyteen, pahat hajut moraaliseen rappioon (Classen 376, 380-381, 388).

Lienee kuitenkin hyvä, ettei luterilaisella hautausmaalla tarvitse tuoksuin korkeampia voimia lepytellä tai pelätä pahojen hajujen osoittavan rangaistuksen paikkoja. Orvokkipenkki voidaan istuttaa elävien ihmisten iloksi ja vainajan muistoksi. Ja kun kasvukaudella perjantaiamuna hautausmaalla hajahtaa hetken aikaa pahalle, se on vain

rakeista liotettavan lannoitteen hajua ja hajusta huolimatta kasvua edistävää. Eivät siellä haise ihmispolut pahoja tekojaan.

On ihmisiä, jotka ovat kokeneet saaneensa viestejä kuolleilta omaisiltaan tuonpuoleisesta hajujen välityksellä. Jossain paikassa tai tilanteessa on haistettu jotain sellaista, mitä ei ole voinut aineellisilla lähteillä selittää. Tuoksu on voinut olla suora muistutus kuolleesta henkilöstä, kuten esimerkiksi tutun parfyymien ja käsivoiteen yhdistelmä tai jotain, joka on vain tulkittu merkiksi vainajalta (Guggenheim & Guggenheim 2006). Näitä erikoisia tuoksukokemuksia on saatu aivan arkisissa ympäristöissä, kotona, kadulla, sellaisessa paikassa, jossa henkilön olisi voinut tämän eläessä tavata. Ottamatta kantaa ilmiön syihin, kiinnostavaa siinä on se, että kuollutta omaista muistellaan tavallisen elämän keskellä, ei niinkään hautausmaalla. Haistaminen ei siis ole sidottu vain läsnä olevaan aikaan ja paikkaan.

Kuoleminen on osa elämistä

Eräälle hiekkahaudalle on aseteltu männynkävyistä sydänkuvio. Sade on heilauttanut yhden kävyn paikoiltaan. Kumarrun korjaamaan sen. En edes yritä haistaa käpyä. Kävyn tuntu sormissa riittää tuomaan mieleeni tutun tuoksun. Kuivat ja lämpimät, rosoiset kävyt ja vaalea hiekka kuljettavat ajatukseni äitini kotipaikalle. Tunnen niiden tuoksun, vaikka en niitä varsinaisesti nyt haista. Ei tämä 45-vuotiaana kuollut Jouko, jolle sydän on tehty, ole minun tuttujani. Mutta mieleeni tulee nuorena miehenä kuollut enoni. Muuta en hänestä oikein muista kuin sen,

Kuva 9. Kävyntuoksuiset terveiset Joukolle on lähetetty ennen edellistä sadetta. Kuva: Virpi Kaukio.

---

kuinka hän veti serkusparven lapsia maitokärryillä pitkin mäntyjen reunustamaa hiekkatietä. Se on hyvä muisto. Tuossa lähellä, muutama nurmiterassi alaspäin, se enonikin on, yhdessä mummini ja pappani kanssa. En ala kopioimaan heidän haudalleen käpysydäntä, mutta kastelen begoniat ja kerron, että nyt on toinen eno huonossa kunnossa. Että ovat sitten ottamassa vastaan, jos hän sinne tuonpuoleiseen pian on tulossa. En ole uskonnollinen ihminen, epäilen tuonpuoleisen olemassaoloa. Silti siinä haudalla tuntui aivan tolkkulliselta tuo asiani sanoa. Ehkä vähän suren etukäteen. Muiston voimalla tuoksu vei toiseen aikaan ja omakohtaiseen kokemukseen, mutta samalla se resonoi hetkeen hautausmaan ja siihen mitä koen siellä ja siinä hetkessä.

Kyky kuvitella hajuja ja ”mielikuvitusaistia” ei ole vain itsensä huijaamista. Kuvitellut hajut voivat palauttaa mieleen muistoja yhtä lailla kuin varsinaisesti haistettut. Haistaminen ja muistaminen liittyvät oleellisella tavalla yhteen. Hautausmaa puolestaan on muistamisen paikka. Hautauskulttuurin merkityksestä evankelisluterilaisessa kirkossa kirjoittanut kirkkoneuvos Pekka Huokuna on huomauttanut, ettei hautaaminen ole koskaan ollut vain terveydenhoidollinen toimi, vaan lähimmäisenrakkauden osoitus vainajalle ja tätä kaipaaville omaisille (Huokuna 2014). Hautaa koristavat havut eivät ole siellä vain desinfioidussa ilmassa ja peittämässä maan hajuja. Hautaaminen on muistamista. Havuilla kunnioitetaan vainajaa. Niiden tuoksu kiinnittyy siihen arvostuksen osoitukseen, jota havuilla ja havuseppeleillä on katsottu voitavan ilmaista. (Ks. Laine 2017.) Jos havuja onkin suosittu helpon saatavuuden takia, ovat ne sopineet kukkasia paremmin suomalaiseen mielenmaisemaan – ja sopivat edelleen.

Muistamisenkaan ei tarvitse olla mitään ilmestyksenomaista. Se on hyvässä mielessä arkinen asia. Suomalaisella hautausmaalla tuoksuvat männyt, tuoksuu multa. Maanläheisesti, tutusti ja turvallisesti. Hautoja hoidetaan kuin pidettäisiin kotia tai puutarhaa kunnossa. Kuolemista hoidetaan mystifioimatta, osana elämiseen kuuluvaa toimeliaisuutta. Hautausmaan hajut syntyvät elävistä lähteistä, jopa silloin kun on kyse maatumisesta. Maatumisprosessin suunta on kohti uutta elämää. Hautausmaan

hajuympäristö on enemmän elämän kuin kuoleman hajuinen, mutta ei se poisnukkuneilta rakkailtamme ole pois.

Kirjoittaja

Virpi Kaukio, vapaa ympäristöestetiikan tutkija. Tutkii tällä hetkellä hajuaistin ympäristöjä: Millä tavoin ympäristön hajut koetaan ja mikä merkitys niillä on ympäristösuhteelle. (Koneen säätio) Ks. <https://nuuhkija.blogspot.com>

Lähteet

Ampuja, Outi. 2017. *Hyvä hiljaisuus*. Helsinki: Atena Kustannus Oy.

Atkinson, Kate 1997/1998. *Ihmiskrokettia*. Suom. Leena Tamminen. Porvoo – Helsinki – Juva: WSOY.

Biedermann, Hans. 1989/1993. *Suuri symbolikirja*. Suom. ja toim. Pentti Lempiäinen. Porvoo – Helsinki – Juva: WSOY.

Carlson, Allen. 2000. *Aesthetics and the Environment. The Appreciation of Nature, Art and Architecture*. London and New York: Routledge.

Classen, Constance. 2006. "The Beath of God. Sacred Histories of Scent." Teoksessa *The Smell Culture Reader*, toimittanut Jim Drobnick, 375–399. Oxford – New York: Berg.

Drostel, Janina. 2006/2007. *Laventeli, kaneli ja ruusupuuh. Aistillisten tuoksujen maailma*. Suom. Heliminna Hakala. Helsinki: Kustannus Oy Arkki.

Gardberg, C. J. 2003. *Maan poveen. Suomen luterilaiset hautausmaat, kirkkomaat ja haudat*. Suom. Irma Savolainen. Helsinki: Schildts.

Gilbert, Avery. 2008. *What the Nose Knows. The Science of Scent in Everyday Life*. New York: Crown Publishers.

Guggenheim, William ja Guggenheim, Judith. 2006. "Olfactory After-Death Communications." Teoksessa *The Smell Culture Reader*, toimittanut Jim Drobnick, 427–430. Oxford – New York: Berg.

Henshaw, Victoria. 2014. *Urban Smellscapes: Understanding and Designing City Smell Environments*. New York and London: Routledge.

Hirsch, Alan R. 2006. "Nostalgia, the Odors of Childhood and Society." Teoksessa *The Smell Culture Reader*, toimittant Jim Drobnick, 187–189. Oxford – New York: Berg.

Huokuna, Pekka. 2014. "Hautauskulttuurin merkitys ja haudaaminen ev.lut.kirkossa." Luettu 22.8.2018. http://www.hautaustoimistojenliitto.fi/userData/suomen-hautaustoimistojen-l-al14/pdf/Pekka_Huokuna.pdf

Kankainen, Evita. 2010. "Kotimaiset puulajit hautausmaalla." Opinnäytetyö. Hämeen ammattikorkeakoulu, Maisemansuunnittelun koulutusohjelma, Lepaa. Luettu 20.8.2018. https://www.theseus.fi/bitstream/handle/10024/15062/Kankainen_Evita.pdf?sequence=4&isAllowed=y

Karila, Minna. 2016. "Hautausmaista on tullut ulkoilupuistoja, joissa pyöräillään ja sauvakävellään – grillaustakin on kokeiltu" Luettu 28.8.2018. *Yle Uutiset* 16.9.2016. <https://yle.fi/uutiset/3-9169579> .

Kero, Esa. 2001. *Hautausmaa*. Kuvat Juha Taskinen. Helsinki: Rakennusalan kustantajat Rak, Kustantajat Sarmala Oy.

Keski-Korpela, Nina. 2017. "Hautausmaata häiriköiviä eläimiä metsästetään harvinaisella poikkeusluvalla Hämeenlinnassa: 'Jahti on välitön ensiapu'." *Yle Uutiset* 2.8.2017. Luettu 5.8.2018. <https://yle.fi/uutiset/3-9753849>

Laine, Anne. 2017. "Havuseppele on kaunis tapa muistaa kuollutta - entisaikana havujen piti myös peittää kalman haju." Luettu 5.8.2018. <https://yle.fi/uutiset/3-9949466>

Leppänen, Marko ja Pajunen, Adela. 2017: *Terveysmetsä. Tunnista ja koe elvyttävä luonto*. Helsinki: Gummerus Kustannus Oy.

Lyytimäki, Jari. 2006. *Unohdetut ympäristöongelmat*. Helsinki: Gaudeamus.

Löfström, Jan. 2000. "Aromeja aistien historiallisesta antropologiasta." *Historiallinen aikakauskirja* (1/2000): 15–22.

Meritähti, Päivi. 2018. "Puu nielaisi hautakiven Porissa: 'Ilmeisesti sitä ei ole kukaan osannut kaivata'." *Yle Uutiset* 7.6.2018. Luettu 15.8.2018. <https://yle.fi/uutiset/3-10239236>

Miltä Helsinki haisee? -kysely (2015). Helsingin kaupunginmuseon asiakaspaneelin vastauksia (julkaisematon).

MTV3–STT 2007. ”Tunnustuksettomat hautausmaat yhä autioina” *MTV3–STT* 14.04.2007. Luettu 15.8.2018. <https://www.mtv.fi/uutiset/kotimaa/artikkeli/tunnustuksettomat-hautausmaat-yha-autioina/2011468#gs.xkg0GBQ>

Mutanen, Annika. 2008. ”Mikä mullassa tuoksuu?” *Tiede* 4.6.2008. Luettu 24.8.2018. https://www.tiede.fi/artikkeli/jutut/artikkelit/mika_mullassa_tuoksuu

Rein, Marjo. 2017. ”Kuka haluaa kahdet hautajaiset? Luterilaisessa kirkossa arkkua seuraa uurna” *Yle Uutiset* 7.5.2017. Luettu 24.9.2018. <https://yle.fi/uutiset/3-9584711>

Ruoff, Eeva. 2003. *Tuoksujen puutarha*. Helsinki: Otava.

Salminen Pirjo. 2014. ”Suntion ammattitutkinnon avoin käsikirja.” Luettu 6.8.2018. <https://peda.net/p/pirjo.salminen/suntion-kasikirja>

Taivaannaula-nettisivu. 2012. ”Puiden juurilla.” 6.8.2012. Luettu 17.8.2018. <http://www.taivaannaula.org/2012/08/06/puiden-juurilla/>

Tiessalo, Paula. 2017. ”Syöpälääkkeitä ja flunssarohtoja – tunnetko Suomen terveellisimmät puut?” *Yle Uutiset* 8.1.2017. Luettu 15.8.2017. <https://yle.fi/uutiset/3-9391880>

Tuominen, Jari. 2012. *Tuoksujen ihmeellinen maailma*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Kureeri.

Tuominen, Kirsi. 2013. *Tuoksuva puutarha ja parveke*. Helsinki: Minerva Kustannus Oy.